

<https://ssoss.ui.ac.ir/?lang=en>

Strategic Research on Social Problems in Iran

E-ISSN: 2645-7539

Vol. 10, Issue 3, No.34, Autumn 2021, pp. 23-44

Received: 20.09.2021 Accepted: 11.12.2021

Research Paper

Investigating Generational Differences in the Attitudes towards Divorce in Iran Using Multi-Level Modeling

Milad Bagi *

Assistant Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Economics and Social Sciences, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran

M.bagi@basu.ac.ir

Hatam Hosseini

Associate Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Economics and Social Sciences, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran

h-hosseini@basu.ac.ir

Introduction

Despite the continuing roles of cultural and religious values in family attitudes and behaviors, it seems that some transformations in the family system have happened in Iranian social beliefs. Divorce is one of such changes. The annual growth of divorce rate was about 6.2% during 1996-2016. The increase in divorce rates has largely eliminated its social stigma. Research has shown that a key determinant in this event is the attitude towards divorce. It should be noted that attitudes can vary between different generations. This variation in societies like Iran, which is experiencing a transition, is so crucial since its generational differences have been the source of widespread changes in family values. This paper aimed to examine such differences between Iranian generations and their changes over the last two decades. Margaret Mead's theory was applied to classify the generations. She did it based on differences in the economic and social conditions of a society. In the present study, three generations were distinguished to have undergone the influence of the Islamic Revolution in 1979: first, the generation before the revolution, who was born in the 1940s and 1950s; second, the people born in the 1960s and 1970s, who were called the generation of war and revolution; and finally, the generation born in the 1980s and 1990s.

Materials & Methods

This study was based on a secondary analysis that used the 4th, 5th, and 7th waves of the World Values Survey (WVS) in Iran, in the years of 2000, 2005, and 2020, the sample sizes of which were 2535, 2667, and 1499 people, respectively. Thus, the information of 67101 people was analyzed. The statistical population comprised all the Iranians, who were 15 years old and older. A multistage cluster random sampling method was utilized for selecting the people. In addition to

using a descriptive analysis, multilevel regression was applied for multivariate data analysis.

Discussion of Results & Conclusions

The results revealed that there were significant differences in the attitudes of the different studied generations towards divorce. The younger generations at all ages had a more positive attitude towards divorce. The third generation had a higher level of education than their predecessors and had

*Corresponding author

Bagi, M., and Hosseini, H. (2021). Investigating generational differences in the attitudes towards divorce in Iran using multi-level modeling. *Strategic Research on Social Problems in Iran University of Isfahan*, 10(3),23-44.

2645-7539 / © 2021 The Authors. Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<http://dx.doi.org/10.22108/srsp.2021.132060.1764>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.23221453.1400.10.3.2.6>

more access to mass media, especially social media and hence, they were more connected to other cultures. It could reasonably lead to getting impressed by the issues like divorce or other emerging family behaviors among them.

The findings also indicated that the attitudes of the studied generations had always changed in favor of divorce over time. This was true about all the generations.

The bivariate analyses showed that urban dwellers had a more positive attitude towards divorce than those living in rural areas. The traditional atmosphere of the villages and the divorce stigma in rural communities and high frequency of divorce and individual anonymity in urban areas could be the most important reasons for these differences. Men had a more negative attitude towards divorce than women. Also, the never-married people had a more positive attitude than the married ones. The relation between education and divorce attitudes was also significant. People with higher education had a more positive attitude. Education spontaneously changes people's behaviors, attitudes, and beliefs and higher education usually means having modern views on the family. Unexpectedly, the attitudes towards divorce did not differ significantly between the ethnic groups.

The results of the multilevel models demonstrated that although some differences in the attitudes towards divorce were rooted in individual characteristics, such characteristics of the generations as university education, secular values, gender equality, and modern family values had affected their attitudes towards divorce.

Finally, a clear gap was witnessed between today's generations although their attitudes towards divorce had been slightly close in the past. Especially, the youngest cohort had segregated itself from older generations. The growing positive attitude towards divorce was expected to persist due to the continuation of the cohort replacement process, acceleration in urbanization, cultural globalization, education expansion, development of new communication and information technologies, mass media, and social networks.

Keywords: Family Change, Divorce, Attitude, Generational Difference, Iran

References:

- Abedini M, Vahid H, and Sangani A. (2018). Comparison of gender beliefs and attitudes toward divorce between Kurdish and Persian students according gender. *Journal of Pathology, counselling and family enrichment*. 3 (2), 45-60. (In Persian)
- Amini Fard, H. (2006). Compromise for separation. *Iran newspaper*, V. 3762, Available at: <https://www.magiran.com/article/1500993> (In Persian)
- Andersson, L. (2015). Gender, family life course and attitudes toward divorce in Sweden. *Acta Sociologica*, 59(1), 51-67.
- AskariNodoushan, A., AbbasiShavazi, M., and Sadeghi, R. (2009). Mothers, Daughters, and Marriage (Intergenerational Differences in Marriage Attitudes in the City of Yazd, Iran). *Women's Strategic Studies*, 11(44), 7-36. (In Persian)
- Azad Armaki, T. (2007). Generational Changing Process: A meta analysis of study survey in Iran, *Journal of Youths,*

- Culture and Society Research*, 1, 41-68. (In Persian).
- Azad Armaki, T., and Gafari, G. (2004). *Sociology of generation in Iran*. Tehran, Academic centre for education, culture and research publication. (In Persian)
- Bernardes, J. (2017). *Family studios: an introduction*, HoseinGhazeian. Tehran, Tehran, Ney publication. (In Persian)
- Bethmann, D., and Kvasnicka, M. (2011). The institution of marriage. *Journal of PopulationEconomics*, 24(3), 1005-1032.
- Brown, S. L., and Wright, M. R. (2019). Divorce attitudes among older adults: Two decades of change. *Journal of Family Issues*, 40(8), 1018-1037.
- Chaboki, O. (2013). Intergenerational study of the relationship between attitude towards divorce and family functions in women of Tehran. *Journal of Woman and Family Studies*, 1(1), 158-185. (In Persian)
- Chen, Y.C.C., and Li, J. C.A (2014). Family change in East Asia. *The Wiley Blackwell companion to the sociology of families*, 1, 61-82.
- ChitsazGhomi, M. J. (2007). Recognition of generational and generational superstition concepts, *Journal of Youths, Culture and Society Research*, 1, 85-112. (In Persian)
- Collardeau, F. and Ehrenberg, M. (2016). Parental divorce and attitudes and feelings toward marriage and divorce in emerging adulthood: new insights from a multiway-frequency analysis. *Journal of European Psychology Students*, 7(1), 24-33.
- Cunningham, M., and Arland, T. (2006). The influences of parents' and offsprings' experience with cohabitation, marriage, and divorce on attitudes toward divorce in young adulthood. *Journal of Divorce and Remarriage*, 44, 119-144.
- Danesh, P., ZakeriNasrabadi, Z., and Abdollahi, A. (2014). Sociological analysis of the generation gap in Iran. *Sociological Cultural Studies*, 5(3), 1-30. (In Persian)
- Diaz, N., Molina, O., MacMillan, T. Duran, L. and Swart, E. (2013). Attitudes toward divorce and their relationship with psychosocial factors among social work students. *Journal of Divorce and Remarriage*, 54, 505-518.
- Dyson, T. (2010). *Population and development: the demographic transition*. London: Zed Books Ltd.
- Farokhi, M., and Moradi, A. (2021). Social factors affecting the attitude of individuals towards divorce (Case study: married women in Islamabad Garb). *Women and Family Studies*, 14(51), 79-101. (In Persian)
- Foroutan, Y., and Mirzaee, S. (2016). Attitudes towards Divorce and it's Determinants in Iran. *Population Studies*, 2(2), 193-225. (In Persian)
- Froutan, Y. (2000). Demographic considerations in Iranian popular culture, *Population Magazine*, 31-32, 49-69. (In Persian)
- Froutan, Y., and Sadeghi, K. (2021). Generational differences of demographic attitudes in Iran. *Journal of Applied Sociology*, (Articles in Press)(In Persian)
- Ghasemi, A., Saroukhani, B. (2014). Factors related to divorce among the couples applying consensual divorce. *Journal of Socio-Cultural Changes*, 10(4), 69-87. (In Persian)

- Ghodrati, H., Afraciabi, H., Mohammadpur, A., and Yarahmadi, A. (2013). Investigating emotional orientation of two generations toward parents and its socioeconomic determinants. *Journal of Applied Sociology*, 24(3), 97-114. (In Persian)
- Giddens, A. (2015). *Sociology*, Hasan Chavoshian, Tehran, Ney publication. (In Persian)
- Heidari Bigvand, D., and Bakhshi, H. (2005). Attitude of the population of Mashhad (aged 18 to 65) towards divorce and the social-cultural factors affecting it. *Journal of Social Sciences*, 1(1), 44-76. (In Persian)
- Hosseini, H., and Teimouri Arshad, R. (2019). Explaining the durability of marriage leading to divorce in Iran. *Journal of Population Association of Iran*, 14(27), 115-153. (In Persian)
- Inglehart, R. (1994). *Culture shift in advanced industrial society*, Maryam Vatar. Tehran, Kavir publication. (In Persian)
- Jarallahi, O., and Sedighikasmaei, M. (2013). Generation gap between mothers and daughters: examining the factors affecting the difference of their attitudes towards family values. *Social Development & Welfare Planning*, 5(14), 69-106. (In Persian)
- Ji, T. (2015). Asian families at the crossroads: A meeting of East, West, tradition, modernity, and gender. *Journal of Marriage & Family*, 77, 1031-1038.
- Jones, G.W., and Yeung, W-J. J. (2014). Marriage in asia. *Journal of Family Issues*, 35, 1567-1583.
- Kalantari, A., and Roshanfekr, P. (2014). *Divorce in Iran*. Tehran, Sociologist publication. (In Persian)
- Kazempour, A. (2009). *X generation: sociological study of Iranian generation*. Tehran, Ney publication. (In Persian)
- Keshavarz, M., Shariati, M., Ebadi, A., and Moghadam, Z. B. (2018). Desire and attitude to marriage among unmarried Iranian youth: a qualitative study. *International Journal of Women's Health and Reproduction Sciences*, 6(4), 425-431.
- Ko, K.M.I. (2018). *Attitudes toward marriage and divorce in East Asia* (Doctoral dissertation, University of Missouri--Columbia).
- Kowsari, M. (2008). The X, Y and Z generations and cultural policymaking in Iran. *Strategy for Culture*, 1(3), 65-85. (In Persian)
- Kung, W.W., Hung, S-L., and Chan, C.L.W (2004). How the socio-cultural context shapes women's divorce experience in Hong Kong. *Journal of Comparative Family Studies*, 35, 33-50.
- Lesthaeghe R., and Surkyn J (2002). *New forms of household formation in Central and Eastern Europe: Are they related to newly emerging value orientations?* Economic Survey of Europe (UN Economic Commission for Europe, Geneva), pp 197-216.
- Mannheim, K. (1970). The problem of generations. *Psychoanalytic Review*, 57(3), 378-404.
- Modiri, F., Rahimi, A. (2016). Women's employment, marital happiness and tendency to divorce (Case study: Married people in Tehran). *Women in Development & Politics*, 14(4), 451-475. (In Persian)
- Moeidfar, S. (2005). Generation gap or generation discontinuity. *Sociological Review* (24), 55-79. (In Persian)
- Moshfegh, M. (2016). Measuring the effect size of divorce tendencies in conducted surveys during 1995-2015. *A Research Journal on Social Work*, 3(9), 1-41. (In Persian)
- Navabi Nejad, S., Mohammadi, R., Karimi, Y., and Fallah, E. (2017). Divorce means for divorced person perspective: A phenomenological qualitative study. *Quarterly Journal of Women and Society*, 8(31), 93-116. (In Persian)
- Nikkhah, H., Fani, M., and Asgharpour, A. (2017). Students' attitude towards marriage and factors affecting it. *Journal of Applied Sociology*, 28(3), 99-122. (In Persian)
- Ojaghlo, S., Moradi, A., Ghasemi, E., Arshadi, J. (2014). Generational changes value child and childbearing behaviour of women in before and after Islamic Revolution. *Journal of Woman in Culture Arts*, 6(3), 409-425. (In Persian)
- Oppenheim Mason, K. and A. Jensen (1995). *Gender and Family Change in Industrialized Countries*. Oxford: Clarendon Press.
- Panahi, M. (2001). Generation gap and family conflicts, and how to handle them. *Journal of Humanities*, 11(37-38), 77-114. (In Persian)
- Rahmani, G., Vahida, F., and Esmaeili, R. (2020). Study of cultural changes resulting from the use of satellite media in the field of family values (case study: families of farashband city of fars province in 1394-1393) study of cultural changes resulting from the use of satellite media in the field of family values (case study: families of farashband city of fars province in 1394-1393). *Journal of Cultural Guardianship of the Islamic Revolution*, 6(13), 1-32. (In Persian)
- Raymo, J. M., Park, H., Xie, Y., and Yeung, W.J. (2015). Marriage and family in East Asia: Continuity and change. *Annual Review of Sociology*, 41, 471-492.
- Rootalu, K., and Kasearu, K. (2016). Adolescents' attitudes toward divorce: does parental influence matter in a changing society? *Journal of Divorce and Remarriage*, 57, 195-211.
- Rowland, D. T. (2007). Historical trends in childlessness. *Journal of Family Issues*, 28, 1311-1337.
- Rowland, D. T (2012). *Population aging: the transformation of societies*. Springer, the Netherland.
- SaboriKhosroshahi, H. (2014). Generational differences in family. *Journal of Socio-Cultural Changes*, 11(3), 78-90. (In Persian)
- Sadeghi, R., and Rezaei, M. (2019). Value- cultural orientations and attitude toward marriage among youth in Tehran City. *Strategic Studies on Youth and Sports*, 18(45), 81-105. (In Persian)
- Saraei, H. (2007). Family and it's evolution in the context of the demographic transition in Iran. *Journal of population association of Iran*, 1(2), 37-60. (In Persian)
- Saroukhani, B., and SedaghatiFard, M. (2010). Generation gap in Iranian family; approaches and theories. *Social sciences bulletin*, 3(4), 7-31. (In Persian)
- Soleimani, A. (2015). Changing Attitudes Toward Divorce among Ardabil University Students. *Social Science Quarterly*, 9(4), 239-252. (In Persian)
- Tavakol, M., and Ghazinejad, M. (2006). Generation gap in macro sociological approaches. *Sociological Review*, -

- (27), 95-124. (In Persian)
- Toth, K., and Kimmelmeier, M (2009). Divorce attitudes around the world: Distinguishing the impact of culture on evaluations and attitude structure. *Cross- Cultural Research*, 43, 280-297.
- Weitzman, L. (1985). *The divorce revolution: the unexpected social and economic consequences for women and children in america*. New York: Free Press.
- Whitton, S. W., Stanley, S. M., Markman, H. J., and Johnson, C. A (2013). Attitudes toward divorce, commitment, and divorce proneness in first marriages and remarriages. *Journal of Marriage and Family*, 75(2), 276-287.
- Yang, W-S., and Yen, P-C. (2011). A comparative marital dissolution in East Asian societies: Gender attitudes and social expectations toward marriage in Taiwan, Korea, and Japan. *Asian Journal of Social Science*, 29, 751-775.
- Zavareh, E., Shekarbeigi, A., and Azadarmaki, T. (2017). A sociological study of the discourse changes of the three generations of the Iranian family. *Journal of Iranian Social Studies*, 11(1), 69-91. (In Persian)

تفاوت‌های نسلی در نگرش نسبت به طلاق در ایران: کاربرد الگوی چندسطحی

میلاذ بگی^{id}* استادیار جمعیت‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اقتصادی و اجتماعی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران
M.bagi@basu.ac.ir

حاتم حسینی، دانشیار جمعیت‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اقتصادی و اجتماعی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران
h-hosseini@basu.ac.ir

چکیده

تفاوت‌های نسلی در نگرش به طلاق می‌تواند منبع تغییرات گسترده‌ای در ارزش‌های مرتبط با خانواده باشد. هدف مقاله حاضر، بررسی این تفاوت‌ها بین نسل‌های مختلف و تغییرات آن در دو دهه گذشته است. به این منظور داده‌های پیمایش ارزش‌های جهانی در سه موج چهارم، پنجم و هفتم با نمونه کل ۶۷۰۱ نفر که به روش تصادفی خوشه‌ای چندمرحله‌ای گردآوری شده بودند، تجزیه و تحلیل شدند. با توجه به اینکه هدف، بررسی تأثیر ویژگی نسل‌های مختلف در کنار ویژگی‌های فردی بود، در تحلیل داده‌ها علاوه بر آمارهای توصیفی، از تحلیل‌های چندسطحی استفاده شد. نتایج نشان داد تفاوت‌های معناداری در نگرش نسل‌های مختلف به طلاق وجود دارد. نسل‌های جوان‌تر، در همه سنین، نگرش مثبت‌تری به طلاق دارند. نتایج همچنین بیان‌کننده تغییرات نسلی در نگرش به طلاق است؛ به طوری که در طول زمان، همواره در موافقت با طلاق تغییر کرده است. این موضوع بین همه نسل‌ها صدق می‌کند. نتایج الگوهای چندسطحی نشان داد هرچند بخشی از تفاوت‌های موجود در نگرش افراد به طلاق، در ویژگی‌های فردی آنها ریشه دارد، ویژگی‌های نسل‌ها درباره تحصیلات دانشگاهی، ارزش‌های سکولار، برابری جنسیتی و ارزش‌های مدرن خانواده بر نگرش آنان به طلاق تأثیر می‌گذارد. با ادامه روند جایگزینی نسلی و نیز شتابی که در پدیده‌هایی همچون شهرنشینی، جهانی شدن فرهنگی، گسترش آموزش، توسعه فناوری‌های جدید ارتباطی و اطلاعاتی، گسترش رسانه‌های جمعی و شبکه‌های اجتماعی وجود دارد، باید انتظار داشت روند روبه‌رشد نگرش مثبت به طلاق همچنان تداوم یابد.

واژه‌های کلیدی: تغییرات خانواده، طلاق، نگرش، تفاوت نسلی، ایران

* نویسنده مسؤول

بگی، م. و حسینی، ح. (۱۴۰۰). «تفاوت‌های نسلی در نگرش نسبت به طلاق در ایران: کاربرد الگوی چندسطحی»، پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، ۱۰(۳): ۲۳-۴۴.

2645-7539 / © 2021 The Authors. Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<http://dx.doi.org/10.22108/srsp.2021.132060.1764>

<https://dori.net/dor/20.1001.1.23221453.1400.10.3.2.6>

مقدمه و بیان مسئله

پیش از گذار جمعیت‌شناختی تقریباً در همه جوامع انسانی ازدواج و تشکیل خانواده از جمله نهادهای مهم بود و کسی تردیدی درباره تداوم ازدواج نداشت. از نیمه دوم قرن بیستم، در جوامعی که در مراحل پیشرفته گذار جمعیت‌شناختی بودند، تحولات گسترده‌ای در نهاد ازدواج و خانواده به وجود آمد. تغییرات مشابهی در شمار فزاینده‌ای از کشورهای در حال توسعه در جریان است (Dyson 2010: 170). گیدنز (۱۳۹۴: ۲۵۱) می‌گوید جوامع سراسر دنیا با مجموعه مسائل مشابهی در تغییر و دگرگونی زندگی خانوادگی روبه‌رو هستند.

تحولات نهاد خانواده در پهنه گیتی آنچنان گسترده است که برای نسل‌های پیشین تصورکردنی نبود. طلاق از مظاهر این تحولات است. رولاند (2012) طلاق را از مهم‌ترین ویژگی‌های جمعیت‌شناختی جدید و افزایش چشمگیر و گسترده آن را از شکل‌های نوظهور خانواده معاصر می‌داند. افزایش خیره‌کننده طلاق و روند روبه‌رشد آن در جوامع امروزی سبب شده است متفکران اجتماعی از واژه‌هایی مانند عصر طلاق (Oppenheim Mason & Jensen, 1995) و انقلاب طلاق (Weitzman, 1985) برای توصیف این دوران استفاده کنند.

در ایران نیز با وجود تداوم نقش عناصر فرهنگی گذشته و تأثیر پایدار ارزش‌های مذهبی بر نگرش‌ها و رفتارهای خانوادگی، نوسازی تأثیرهای انکارناپذیری بر سیمای زندگی اجتماعی ایرانیان از جمله خانواده و ازدواج گذاشته است (سرای، ۱۳۸۵: ۴۱). این تغییرات در ارزش‌ها و نگرش‌های مرتبط با ازدواج، تشکیل خانواده، فرزندآوری و طلاق (سرای، ۱۳۸۵؛ کلاتری و روشنفکر، ۱۳۹۳) بسیار مشهود است. برای مثال، در طول دو دهه، از ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵، شمار موارد طلاق همواره رو به افزایش بوده و با میزان رشد سالانه‌ای معادل ۶/۲ درصد رشد کرده است. دوام ازدواج‌های منجر به طلاق در سال ۱۳۹۵ به‌طور متوسط ۸/۷ سال بوده است (حسینی و تیموری‌ارشد، ۱۳۹۸: ۱۳۲).

طلاق از مظاهر تغییرات خانواده در ایران است. در فرهنگ عامه ایرانیان طلاق امر ناپسند و مذمومی شناخته شده است؛ حتی از زوج‌ها انتظار می‌رود برای تداوم زندگی مشترک بیشتر با یکدیگر مدارا کنند (فروتن، ۱۳۷۹). امروزه این‌گونه باورهای فرهنگی پشتیبان خانواده دچار تغییرات اساسی شده است. به نظر می‌رسد افزایش میزان طلاق در جامعه ایران، با کاهش قبح اجتماعی آن در دستگاه ذهنی و فکری افراد همراه بوده باشد؛ زیرا رفتار افراد در زندگی فردی و نظام اجتماعی، بر نگرش‌های آنها مبتنی است. بر مبنای تغییر در نگرش افراد می‌توان رفتار آنها را پیش‌بینی کرد. پس نحوه نگرش به طلاق می‌تواند یکی از عوامل زمینه‌ساز بروز این پدیده در جامعه باشد. پژوهشگران اجتماعی (Rootalu & Kasearu 2016; Diaz et al., 2013; Cunningham & Thornton 2006; Whitton et al., 2013) بر این باورند که نگرش مثبت به طلاق می‌تواند نقش تعیین‌کننده‌ای در کاهش کیفیت زندگی زناشویی و وقوع طلاق داشته باشد. برعکس، نگرش منفی به طلاق به ایجاد هنجارهای اجتماعی پشتیبان خانواده کمک می‌کند.

نسل‌های مختلف به‌طور همزمان با هم زندگی می‌کنند. در جامعه‌های در حال گذار مانند ایران، نگرش نسل‌های مختلف از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. به باور باتامور، استمرار یک جامعه به وسیله فرایند جامعه‌پذیری که سنت اجتماعی نسل‌های پیشین را به نسل‌های جدید انتقال می‌دهد، تأمین می‌شود؛ اما جامعه‌پذیری هرگز کامل نیست و نسل‌های جدید هرگز زندگی اجتماعی پیشینیان خود را به‌طور دقیق تکرار نمی‌کنند (به نقل از جاراللهی و صدیقی‌کسامی، ۱۳۹۲). این امر می‌تواند پشتوانه‌های ذهنی و هنجاری حفظ خانواده را تضعیف کند و سبب بروز تفاوت‌هایی در نگرش‌های نسل‌های مختلف جامعه شود. در همین زمینه، برخی پژوهشگران درباره تفاوت‌های نسلی در ایده‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای مرتبط با خانواده صحبت کرده‌اند (قدرتی و همکاران، ۱۳۹۲؛ ساروخانی و صداقتی‌فرد، ۱۳۸۸؛ آزادارمکی، ۱۳۸۶؛ دانش و همکاران، ۱۳۹۳؛ عسکری‌ندوشن و همکاران، ۱۳۸۸؛ اوجاقلو و همکاران، ۱۳۹۳؛ صبوری‌خسروشاهی، ۱۳۹۳).

معدفر (۱۳۸۳) نیز بر این باور است که تغییرات بنیادین در

می‌کند. آگاهی از تغییرات بین‌نسلی نگرش به طلاق می‌تواند مبنایی برای برنامه‌ریزی‌های مرتبط با تحکیم خانواده و کاهش وقوع طلاق باشد. مقاله حاضر سعی دارد به این پرسش‌ها پاسخ دهد: نگرش به طلاق در جامعه ایران چگونه است؟ آیا تفاوتی در نگرش نسل‌های مختلف به طلاق وجود دارد؟ آیا نگرش نسل‌های مختلف به طلاق در طول زمان تغییر کرده است؟ نقش مشخصه‌های فردی و فرهنگی در تبیین نگرش به طلاق بین نسل‌های مختلف چگونه است؟

مبانی نظری و تجربی

پیشینه تجربی پژوهش نشان می‌دهد اگرچه پژوهش‌های بسیاری در زمینه تغییر نگرش به طلاق در داخل و خارج از ایران انجام شده است، در ایران به تفاوت‌های نسلی چندان توجه نشده است یا اینکه بررسی‌های آنها به مطالعات مقطعی محدود شده است. در این زمینه، مرادی و فرخی (۱۴۰۰) نشان دادند سن، اشتغال زنان و دخالت دیگران نقش تعیین‌کننده‌ای در نگرش زنان همسر دار به طلاق داشته است. فروتن و میرزایی (۱۳۹۵) چنین استدلال کردند که نگرش به طلاق به‌طور مستقیم از رویکردهای نوگرایانه و لیبرالی تأثیر می‌گیرد. مشفق (۱۳۹۵) شکل توزیع قدرت در خانواده را مهم‌ترین عامل گرایش به طلاق می‌داند. دخالت اطرافیان، رفتارهای خشونت‌آمیز و مهارت‌های اجتماعی و ارتباطی تعیین‌کننده‌های دیگری هستند که به ترتیب بیشترین تأثیر را در گرایش به طلاق داشته‌اند. مدیری و رحیمی (۱۳۹۵) بیان می‌کنند که در شهر تهران، اشتغال زنان اگرچه پایداری خانواده را تضعیف نمی‌کند، منابعی را برای آنها فراهم می‌کند که می‌توانند از آن در انحلال زندگی زناشویی ناخوشایند استفاده کنند. آنها با تأکید بر نقش مداخله‌گر نشاط زناشویی در رابطه میان اشتغال زنان و گرایش به طلاق، بر به‌کارگیری سیاست‌های مناسب اشتغال تأکید می‌کنند. فلاحی‌گیلان و همکاران (۱۳۹۱) نیز از کاهش بین‌نسلی مخالفت با طلاق در مناطق شهری استان زنجان سخن می‌گویند. یافته‌های این بررسی نشان داد این تغییر نگرش بین زنان معنادار است.

ساختار سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور که پس از انقلاب اسلامی به کل جامعه گسترش یافته است، موجب تفاوت‌ها و شکاف‌های نسلی شده است. او می‌گوید جوانان از مسائل جدی جامعه ما هستند و با وجود جمعیت زیادشان، از نظر جایگاه به‌شدت با طبقات سنی میانه و سالمند فاصله دارند. آنها همچنین تفاوت‌های مهمی با پیشینیان خود دارند. با توجه به گسترش جهانی ارتباطات و شبکه‌های اجتماعی، جوانان به‌واسطه تحصیلات بالاتر شروع به تشکیل در برخی اصول سنتی خانواده و جامعه کرده‌اند (جاراللهی و صدیقی‌کسمایی، ۱۳۹۲). در چنین وضعیتی، نسل جوان با ارزش‌های متنوع و بعضاً متناقضی روبه‌رو خواهد شد و از این طریق، تفاوت‌ها و شکاف نسلی افزایش می‌یابد. دانش و همکاران (۱۳۹۳) با اشاره به نتایج دو دهه پژوهش‌های نسلی در ایران می‌گویند هرچه به نسل‌های آخر دهه ۱۳۸۰ نزدیک‌تر شده‌ایم، گسست‌های ارزشی-فرهنگی بین نسل جوان و نسل بزرگسال افزایش یافته است.

یکی از تغییرات بنیادین که در چند دهه گذشته در ایران رخ داده است و می‌تواند تاحدودی سبب تفاوت‌های نسلی شود، تغییر در قوانین مربوط به طلاق است؛ زیرا نسل‌های مختلف با قوانین مختلف طلاق روبه‌رو بوده‌اند. یکی از این قوانین، مربوط به طلاق توافقی است. باتمن و واسنیسکا (2011) معتقدند انقلاب طلاق توافقی در جهان سبب شده است ابطال ازدواج به امر ساده و کم‌هزینه‌ای بین افراد و به امری معمول و عادی تبدیل شود. این نوع از طلاق در ایران از سال ۱۳۷۱ وارد متون حقوقی کشور شده است. در همین زمینه، ساروخانی و قاسمی (۱۳۹۱) به بالابودن تعداد طلاق‌های توافقی در مقایسه با طلاق‌های غیرتوافقی اشاره دارند و بیان می‌کنند که دوسوم طلاق‌ها از نوع توافقی است. تغییر روش طلاق در جامعه از غیرتوافقی به روش توافقی، نشان‌دهنده گرایش جامعه به نوگرایی در همه عرصه‌هاست. بر این اساس، بررسی نگرش افراد به طلاق و تغییرات نسلی ایجادشده در این زمینه، تاحدود زیادی چشم‌انداز آینده نهاد ازدواج و خانواده را در جامعه در حال گذار ایران روشن

(به‌ویژه در دوران جوانی)، بر گرایش‌ها و رفتارهای آن تأثیر قاطعی دارد.

به اعتقاد مانهایم جامعه بشری به‌طور عادی تغییر و تحول تدریجی می‌یابد که حاصل آن ظهور نسل‌هایی با ایده‌ها و تفکرات جدید است. او در مقاله «نسل‌ها» توصیف می‌کند که چگونه افراد یک نسل، در واقع زیر چتر ایدئولوژیک و آرمانی خاصی قرار می‌گیرند و از آن منظر، دنیا را به شیوه متفاوتی از هم‌تایانشان در نسل‌های قبل تفسیر می‌کنند؛ تا آنجا که همین تجارب و آگاهی‌های منحصر به فرد و مشترک مربوط به یک نسل است که سبب ایجاد رفتارهای متفاوت می‌شود و راه تغییر اجتماعی را باز می‌کند؛ با این حال، مانهایم تغییرات نسلی را لازمه پیشرفت و توسعه اجتماعی می‌داند؛ هرچند این فرایند پتانسیل ایجاد تعارض‌های نسلی را نیز دارد (توکل و قاضی‌نژاد، ۱۳۸۵).

مارگارت مید با بررسی حرکت‌های جمعی دانشجویی در دهه ۱۹۶۰، ادعا کرد که علت رفتارهای غیرمتعارف و ضدفرهنگ جوانان، وجود فاصله نسلی بین آنهایی است که قبل و بعد از جنگ جهانی دوم متولد شده‌اند (به نقل از پناهی، ۱۳۸۰: ۶۴). به باور مید، کسانی که پس از جنگ جهانی دوم بزرگ شده‌اند، در جهانی بزرگ شده‌اند که کاملاً با دنیای قبل از آن متفاوت است. به همین دلیل، تفاوت‌های مهمی بین این دو گروه وجود خواهد داشت. وی بیان می‌کند که تغییرات اجتماعی و سرعت آنها سبب ایجاد فاصله نسلی شده و دنیا را وارد مرحله جدیدی کرده است. مید سه نوع فرهنگ یا جامعه را از هم متمایز می‌کند: (۱) فرهنگی - سنتی (جامعه پساتمیلی) که در آن گذشته والدین الگوی آینده نسل جوان است و فرهنگ قبلی تعیین‌کننده ماهیت فرهنگ بعدی است؛ (۲) فرهنگ انتقالی (جامعه همتامیلی) که به جامعه متحول شده اشاره دارد و نسل قدیمی سعی در حفظ تسلط اندیشه‌های خود دارد؛ (۳) فرهنگ یادگیری (جامعه پیشاتمیلی) که در چنین جامعه‌ای دگرگونی‌های بسیار شدیدی رخ می‌دهد؛ به طوری که در وضع جدید، نسل گذشته نمی‌تواند الگوی نسل جدید باشد و برای تداوم حیات خود

براون و رایت (2019) در بررسی نگرش بزرگسالان به طلاق در دوره ۲۰۱۲-۱۹۹۴، نشان دادند در ایالات متحده به‌موافقت افزایش طلاق خاکستری، پذیرش طلاق در میان بزرگسالان ۵۰ ساله و بالاتر امروزی در مقایسه با هم‌تایان آنها در گذشته بیشتر شده است. به باور آنها این موضوع نشان‌دهنده تغییر نگرش به طلاق میان این گروه از افراد جمعیت است. این بررسی نشان داد تغییر نگرش به طلاق در دوره ۲۰۰۲-۱۹۹۴ آرام بوده و پس از آن شتاب گرفته است. اگرچه شتاب تغییرات در ابتدا ناشی از تغییرات مقطعی بود تا نسلی، به‌طور کلی نشان‌دهنده تغییرات گسترده‌تر در معنا و مفهوم ازدواج است. کلاردو و اولنبرگ (2016) وابستگی مذهبی و تعارض والدین را دو عامل مهم مؤثر بر نگرش کودکان به ازدواج و طلاق می‌دانند. به باور آنها، تجربه طلاق والدین می‌تواند در درازمدت تأثیر تعیین‌کننده‌ای بر نگرش کودکان به ازدواج و طلاق داشته باشد. روتالو و کاسیرو (2016) نیز در بررسی نگرش به طلاق میان دو نسل کودکان و مادران آنها در استونی نشان دادند برخی از نگرش‌های طلاق از مادر به دختر و نه به پسر منتقل می‌شود. بر این اساس، نتیجه گرفتند که رابطه بین والدین و فرزندان تأثیر تعیین‌کننده‌ای بر درک فرزندان از طلاق و کنار آمدن آنها با انحلال خانواده دارد.

اگرچه موضوع نسل‌ها و ادبیات مربوط به آن قدمت خیلی طولانی ندارد و به پس از جنگ جهانی دوم و دهه ۱۹۶۰ برمی‌گردد، توجهات نسبتاً زیادی را بین نظریه‌پردازان به خود جلب کرده است. یکی از اولین نظریه‌پردازانی که به موضوع نسل‌ها و تفاوت‌های آنها پرداخت، کارل مانهایم بود. مانهایم (1970) در مقاله «مسئله جامعه‌شناختی نسل‌ها» معتقد است پیدایش نسل اجتماعی با تغییرات اجتماعی و سرعت این تغییرات مرتبط است. وی اواخر نوجوانی و اوایل جوانی را سال‌های شکل‌گیری نسل می‌داند و بر این باور است که در این دوره دیدگاه‌های فردی مجزا و متمایز درباره سیاست و جامعه شکل می‌گیرد (دانش و همکاران، ۱۳۹۳). به این ترتیب، تجارب دوره زندگی به‌ویژه در دوره اصلی جامعه‌پذیری نسل

فروتن و میرزایی، ۱۳۹۵: ۱۹۶). همچنین لسته‌ها و سوروکین (2002) ظهور شکل‌های جدید سکونت و تغییرات خانوار را در دهه‌های بعد از ۱۹۶۰ به اندیشه‌های جوانان تحصیل‌کرده‌ای نسبت می‌دهند که در مقایسه با والدین خود نیازهای جدیدی را مطالبه می‌کنند. آنها افزایش رفتارهایی مثل هم‌خانگی، تک‌والدینی، طلاق و... در کشورهای اروپایی را با افزایش جهت‌گیری‌های ارزشی فرامادی‌گرایی اینگلهارت در ارتباط می‌دانند.

در نهایت، چارچوب نظری پژوهش حاضر بر اندیشه‌های مانهایم، مید، اینگلهارت و لسته‌ها مبتنی است که در تبیین تفاوت‌های نسلی بر عواملی همچون تجربه تاریخی متمایز هر نسل از نسل‌های دیگر و ظهور نسل‌های دارای نظام ارزشی و فکری متفاوت طی جریان توسعه و تحول اجتماعی تأکید دارند؛ بنابراین، این فرضیه بررسی خواهد شد که آیا نگرش به طلاق بین نسل‌هایی که دوران جامعه‌پذیری متفاوتی را طی کرده‌اند، از تفاوت معنی‌داری برخوردار است یا خیر. همچنین فرض پژوهش بر این است که تفاوت‌های نسلی در نگرش به طلاق اگرچه از مشخصه‌های فردی تأثیر می‌گیرد، بخشی از این تفاوت‌ها به دلیل ویژگی‌هایی است که نسل‌های مختلف از آن برخوردارند.

روش‌شناسی پژوهش

مطالعه حاضر، تحلیل ثانویه‌ای است که از داده‌های پیمایش ارزش‌های جهانی (WVS) برای بررسی نگرش به طلاق در ایران استفاده کرده است. این پیمایش تاکنون در هفت موج برگزار شده و ایران در سال‌های ۲۰۰۰، ۲۰۰۵ و ۲۰۲۰ در این پیمایش شرکت داشته است. جامعه آماری همه ایرانیان ۱۵ سال و بالاتر بوده‌اند. نمونه‌گیری با روش تصادفی خوشه‌ای چندمرحله‌ای انجام شده است. در سال‌های ۲۰۰۰ و ۲۰۰۵، ابتدا کل کشور براساس مرزهای جغرافیایی استانی تفکیک شد. سپس در هر استان مناطق شهری و روستایی مشخص شدند. در نهایت، هر منطقه به بلوک‌های مجزا تقسیم شد و خانوارهای درون هر بلوک انتخاب شدند. در هر خانوار

باید ارزش‌ها و هنجارهای قدیمی خود را بر مبنای فرهنگ نسل بعد اصلاح کند و بسیاری از چیزها را از فرزندان خود بیاموزد (جاراللهی و صدیقی‌کسمایی، ۱۳۹۲). به باور مید فاصله نسلی اتفاق افتاده بین دو نسل قبل و بعد از جنگ از نوع سوم است.

اینگلهارت نیز از جمله نظریه‌پردازانی است که به موضوع تفاوت‌های نسلی پرداخته است. وی درباره تفاوت‌های سنی و نسل‌ها چهار فرضیه را مطرح کرده است: (۱) فرضیه چرخه زندگی یا سالخوردگی که براساس آن گفته می‌شود تفاوت نسل‌ها امری طبیعی است؛ زیرا هر گروه سنی پس از سپری کردن یک دوره زندگی و رفتن به گروه سنی دیگر دچار تغییر خواهد شد و ارزش‌های پیشین او کمرنگ می‌شود و ارزش‌های گروه سنی جدید را خواهد گرفت. (۲) فرضیه دوره‌ای که براساس آن تفاوت نسل‌ها به فرایند تدریجی تغییر ارزش‌ها در همه گروه‌های سنی مربوط می‌شود. بر این اساس، با تغییر در ساختارهای اقتصادی و اجتماعی، همه افراد جمعیت در آن مکان دچار تغییر خواهند شد. (۳) فرضیه گروه سنی که براساس آن نسل جدید ارزش‌های کاملاً متفاوتی با نسل‌های قبل دارد و با گذشت زمان، فرایند جایگزینی ارزش‌های جدید با ارزش‌های قبلی انجام می‌شود. (۴) فرضیه ترکیبی که در آن تفاوت نسلی ناشی از تغییر در ارزش‌های نسل جدید است که به تدریج با نقش‌های بیشتر و روبه‌افزایش آنها در زندگی اقتصادی - اجتماعی، جایگزین ارزش نسل‌های قبلی می‌شود (معدفر، ۱۳۸۳). اینگلهارت همچنین بیان می‌کند که جوانان به مراتب بیشتر از بزرگ‌ترها بر خواسته‌های فرامادی تأکید می‌ورزند و تحلیل گروه‌های سنی مبین این است که این موضوع بیشتر بازتاب دگرگونی نسل‌هاست تا انعکاس سالخوردگی (اینگلهارت، ۱۳۷۳).

این اندیشه‌های اجتماعی - اقتصادی تا حد زیادی با اندیشه‌های ون‌دی‌کا (2002) و لسته‌ها (1995) هم‌خوانی دارد. آنها در نظریه گذار دوم جمعیت‌شناختی به این موضوع اشاره می‌کنند که تحولات خانواده و پیوندهای زناشویی در دوره معاصر بیش از هر چیز در فردگرایی ریشه دارد (به نقل از

طلاق، از آزمون همبستگی پیرسون و برای سایر متغیرها از آزمون کای اسکوئر استفاده شد.

برای تحلیل چندمتغیره از رگرسیون چندمتغیره دوسطحی استفاده شده است. با توجه به اینکه هدف مقاله، بررسی نگرش به طلاق بین کورهورت‌ها و نسل‌های مختلف بود، دو دسته متغیر در سطح فردی و در سطح کورهورت به‌منزله پیش‌بینی‌کننده‌های نگرش به طلاق استفاده شد. اجرای الگوی چندسطحی، از چند مرحله مجزا تشکیل شده است. در مرحله اول، الگوی صفر (بدون متغیرهای پیش‌بین) مشخص و اجرا شد. الگوی صفر به ما کمک می‌کند تا تعیین کنیم که چه مقدار از واریانس نمره نگرش به طلاق بین کورهورت‌ها قرار دارد. به این ترتیب، الگوی صفر برای فرد i در کورهورت j به صورت زیر خواهد بود:

$$Y_{ij} = \gamma_{00} + \mu_{0j} + \varepsilon_{ij}$$

که در آن Y_{ij} متغیر وابسته (نمره نگرش به طلاق)، γ_{00} مقدار عرض از مبدأ، μ_{0j} مقدار واریانس بین کورهورت‌ها (سطح ۲) و ε_{ij} مقدار واریانس نمره افراد درون کورهورت‌ها (سطح ۱) است.

در الگوی سطح ۱ (سطح فردی)، ویژگی‌های افراد به الگو اضافه خواهند شد. این الگو بیان می‌کند که نگرش به طلاق بین افراد، از ویژگی‌های فردی آنها همچون سن، جنس، تحصیلات و وضع زناشویی تأثیر می‌گیرد؛ به این ترتیب، الگوی سطح ۱ عبارت است از:

$$Y_{ij} = \gamma_{00} + \gamma_{10}Age_{ij} + \gamma_{11}Sex_{ij} + \gamma_{12}Edu_{ij} + \gamma_{13}Marital_{ij} + \mu_{0j} + \varepsilon_{ij}$$

خانوادگی، میانگین تحصیلات دانشگاهی کورهورت و پابندی مذهبی) می‌توانند بر باقی‌مانده واریانس موجود در نگرش به طلاق بین کورهورت‌ها تأثیرگذار باشند. به این ترتیب، الگوی سطح ۲ (الگوی نهایی) به صورت زیر خواهد بود:

$$Y_{ij} = \gamma_{00} + \gamma_{01}Fam.V_j + \gamma_{02}Secular_j + \gamma_{03}Disbelief_j + \gamma_{04}Job.E_j + \gamma_{05}Edu.E_j + \gamma_{06}Politic.E_j + \gamma_{07}Mena_Ter_j + \gamma_{10}Age_{ij} + \gamma_{11}Sex_{ij} + \gamma_{12}Edu_{ij} + \gamma_{13}Marital_{ij} + \mu_{0j} + \varepsilon_{ij}$$

به صورت تصادفی با یک نفر مصاحبه شد. در این پیمایش‌ها، افرادی از همه استان‌های کشور در نمونه نهایی حضور داشتند. در پیمایش ۲۰۲۰، ابتدا ایران به ۹ منطقه تقسیم شد. استان تهران به‌منزله یک منطقه و سایر استان‌ها در ۸ منطقه دیگر قرار گرفتند. در نهایت، مانند پیمایش‌های قبل، خانوارها به صورت تصادفی انتخاب شدند. حجم نمونه در پیمایش‌های ۲۰۰۰ و ۲۰۰۵ به ترتیب مساوی ۲۶۰۰ نفر و ۲۹۰۰ نفر و در سال ۲۰۲۰ برابر با ۱۸۰۰ نفر بود. در نهایت، به ترتیب داده‌های ۲۵۳۵، ۲۶۶۷ و ۱۴۹۹ نفر در هر یک از پیمایش‌ها به‌طور کامل گردآوری شد. در این مقاله واحد نمونه‌گیری فرد و واحد تحلیل فرد است. برای گردآوری داده‌ها از پرسش‌نامه استفاده شده است. پیمایش علاوه بر جمع‌آوری برخی ویژگی‌های فردی، اطلاعاتی را در زمینه نگرش‌ها و ارزش‌های اجتماعی، اقتصادی، اخلاقی و نیز در حوزه نگرش به مهاجرت، امنیت، ساختارهای سیاسی، فساد اداری، سرمایه اجتماعی و شاخص‌های پسمادی‌گرایی ارائه می‌دهد. داده‌ها در وب‌سایت پیمایش ارزش‌های جهانی در دسترس همگان قرار دارد.

تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار IBM SPSS 26 انجام شد. در مرحله توصیف داده‌ها، ابتدا میانگین نمره طلاق برای نسل‌های مدنظر با استفاده از نمودار ترسیم شد تا تفاوت‌ها نشان داده شود. سپس ویژگی‌های نمونه در هر سه پیمایش توصیف و رابطه آنها با نگرش به طلاق آزمون شد. برای بررسی رابطه بین متغیرهای فاصله‌ای (مثل سن) و نگرش به

در الگوی سطح ۲ (کورهورت) ویژگی‌های کورهورت‌ها به الگو اضافه خواهند شد. فرض در این الگو بر این است که متغیرهای سطح کورهورت (ارزش‌های سکولار، برابری جنسیتی در شغل، تحصیلات و سیاست، ارزش‌های

مشخصه‌های فردی پاسخگویان و رابطه آنها با نگرش به طلاق در سال‌های مختلف در جدول ۱ نمایش داده شده است. در هر سه پیمایش، بیشتر پاسخگویان را مردان تشکیل داده‌اند. تنها در سال پایانی است که رابطه بین جنس و نگرش به طلاق معنادار شده است؛ به طوری که مردان در مقایسه با زنان نگرش منفی‌تری به طلاق دارند. محل سکونت در پیمایش سال ۲۰۰۵ سؤال نشده بود. در دو پیمایش دیگر بیشتر پاسخگویان را افراد ساکن شهر تشکیل داده‌اند. وضعیت زناشویی هم در همه سال‌ها رابطه معناداری با نگرش به طلاق داشته است و افراد طلاق‌گرفته و هرگز ازدواج نکرده‌ها در مقایسه با افراد دارای همسر، نگرش مثبت‌تری به طلاق داشتند.

نکته مهم دیگر، افزایش تعداد طلاق‌گرفته‌ها در نمونه است. این روند را می‌توان با افزایش تعداد طلاق‌ها در جمعیت کل همسو دانست. به لحاظ وضعیت تحصیلی نیز در همه سال‌ها بیشتر افراد تحصیل‌کرده بودند؛ با این حال، تعداد افراد بیسواد یا بدون تحصیلات رسمی، در پیمایش پایانی بیشتر بوده است. این متغیر نیز رابطه معناداری با نگرش به طلاق داشته است و در همه سال‌ها افراد با تحصیلات بالاتر، نمره بیشتری در نگرش به طلاق گرفته‌اند. میانگین سنی پاسخگویان در سال‌های مطالعه شده به ترتیب ۳۴/۲، ۳۲/۷ و ۳۹/۵ سال بود.

رابطه بین سن و نگرش به طلاق برخلاف سایر متغیرها به صورت منفی و معکوس بوده است. نتایج نشان می‌دهد با افزایش سن، نمره نگرش به طلاق بین افراد کمتر خواهد شد. به لحاظ وضعیت اشتغال، پاسخگویان در هیچ کدام از سال‌ها شرایط مناسبی نداشتند. در همه پیمایش‌ها، مجموع افراد دارای شغل تمام‌وقت و پاره‌وقت کمتر از یک‌چهارم جمعیت را شامل می‌شود. حتی اگر افراد خوداشتغال را هم به افراد شاغل اضافه کنیم، کمتر از نیمی از افراد از یک حقوق ثابت برخوردار بوده‌اند. همچنین بر تعداد افراد بیکار در پیمایش‌های پایانی افزوده شده است. ایران کشوری با تنوع قومی و فرهنگی است که یافته‌های جدول تا حدود زیادی وضعیت کل کشور را نشان می‌دهد. فارس‌ها، ترک‌ها و کردها

متغیر وابسته، نگرش به طلاق است؛ این متغیر با استفاده از این سؤال سنجیده شده است: از پاسخگویان چنین سؤال شد: «لطفاً در هر یک از موارد زیر (طلاق) مشخص کنید که هر یک از آنها تا چه اندازه موجه‌اند؟» گزینه‌های پاسخ از ۱ (هرگز موجه نیست) تا ۱۰ (همیشه موجه است) بود که به این معنی است که افرادی که نمره بالاتری دریافت کنند، نگرش مثبت‌تری به طلاق دارند.

متغیرهای مستقل در دو سطح تحلیل قرار دارند. در سطح فردی، ویژگی‌های جمعیتی مثل سن، جنس و وضع زناشویی و سطح تحصیلات افراد قرار دارد. در سطح دوم، ویژگی‌های فرهنگی کوهورت‌ها بررسی شده است. برای محاسبه متغیرهای سطح کوهورت، میانگین نمرات افراد درون هر کوهورت محاسبه شد.

معیارهای متفاوتی در دسته‌بندی نسل‌ها وجود دارد و پژوهشگران در ایران براساس ملاک‌های متعددی دست به این طبقه‌بندی زده‌اند (آزادارمکی و غفاری، ۱۳۸۳؛ چیت‌ساز قمی، ۱۳۸۶؛ کوثری، ۱۳۸۷؛ کاظمی‌پور، ۱۳۸۸). در مطالعه حاضر در طبقه‌بندی نسل‌ها از نظریه مارگارت مید (۱۳۸۵) پیروی شده است. مید طبقه‌بندی نسل‌ها را براساس تفاوت در شرایط اقتصادی و اجتماعی جامعه انجام می‌دهد. در مطالعه حاضر نیز با مبنا قراردادن انقلاب اسلامی و تحولات قبل و پس از آن، سه نسل از یکدیگر تفکیک شده‌اند. نخست، نسل متولدان دهه ۱۳۲۰ و ۱۳۳۰ که قبل از انقلاب فرایند جامعه‌پذیری را به طور کامل طی کرده است و نسل قبل از انقلاب نامیده می‌شوند. دوم، متولدان دهه ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ هستند؛ نسلی که براساس تجربه‌شان «نسل انقلاب و جنگ» نام‌گذاری شده‌اند. در نهایت نسل سوم‌ها که فرایند جامعه‌پذیری آنها به طور کامل به بعد از انقلاب برمی‌گردد و امروزه شاهد هستیم که از امکانات ارتباطی زیادی بهره می‌برند که ارتباط بیشتر آنها با دنیای خارج و فرهنگ‌های غربی را به دنبال داشته است که می‌تواند نگرش آنها به ابعاد مختلف خانواده را در پی داشته باشد. این گروه، متولدان دهه‌های ۱۳۶۰ و ۱۳۷۰ را شامل می‌شود.

یافته‌های پژوهش

به‌منزله سه گروه قومی بزرگ‌تر در همه سال‌ها بیشترین تعداد را در نمونه داشته‌اند. با این حال، این تنوع قومی و فرهنگی سبب نشده است تفاوت معناداری بین نگرش به طلاق بین قومیت‌های گوناگون مشاهده شود.

جدول ۱- توزیع پاسخگویان برحسب ویژگی‌های فردی و رابطه آنها با نگرش به طلاق در سال‌های مطالعه‌شده

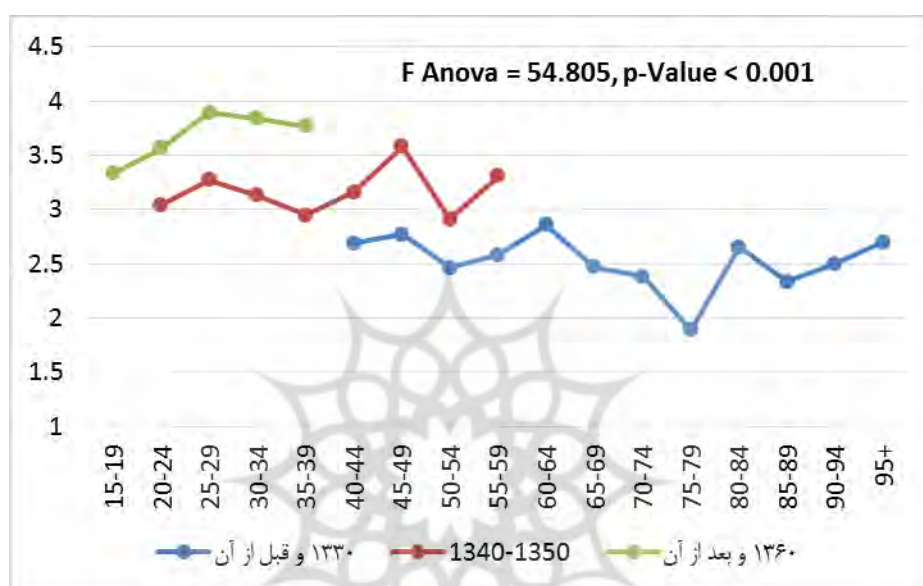
Table 1- Personal characteristics and their relation to attitude toward divorce

متغیر	طبقات متغیر	۲۰۰۰	۲۰۰۵	۲۰۲۰
جنس	مرد	۴۶/۲	۴۹/۹	۴۸/۹
	زن	۵۳/۸	۵۰/۱	۵۱/۱
محل سکونت	شهر	۳۵/۷	-	۲۶/۰
	روستا	۶۴/۳	-	۷۴/۰
وضع زناشویی	آزمون ضریب همبستگی پیرسون	۰/۰۴۷ *	-	۰/۶۹ **
	دارای همسر	۷۵/۵	۶۳/۱	۶۴/۶
وضع سواد و سطح تحصیلات	بی‌همسر در اثر فوت	۱/۰	۰/۹	۲/۸
	بی‌همسر در اثر طلاق	۱/۵	۱/۶	۳/۰
	هرگز ازدواج نکرده	۴۰/۰	۳۴/۴	۲۹/۶
	آزمون کای اسکوئر	۱۸/۷۰۶ **	۵۷/۹۲۹ **	۵۹/۶۰۶ **
گروه سنی	بی‌سواد	۶/۹	۶/۵	۱۱/۳
	ابتدایی و راهنمایی	۱۷/۸	۲۴/۲	۱۵/۶
	متوسطه	۴۷/۱	۴۵/۲	۴۵/۷
	دانشگاهی	۲۷/۳	۲۴/۱	۲۷/۳
وضع فعالیت	آزمون کای اسکوئر	۷۱/۱۶۰ **	۵۴/۶۹۶ **	۷۲/۷۲۴ **
	جوانان (۱۵-۲۴ ساله)	۳۷/۶	۳۸/۸	۱۸/۲
	میانسال (۲۵-۶۴ ساله)	۵۵/۸	۶۳/۸	۷۵/۶
	سالمنند (۶۵ ساله و بالاتر)	۶/۶	۲/۵	۶/۱
قومیت	آزمون ضریب همبستگی پیرسون	-۰/۱۰۱ **	-۰/۱۳۲ **	-۰/۱۰۷ **
	شاغل تمام‌وقت	۲۲/۴	۱۸/۱	۱۶/۹
	شاغل پاره‌وقت	۱۰/۶	۶/۳	۷/۶
	خوداشتغال	۱۳/۴	۱۶/۰	۱۴/۰
	بازنشسته	۳/۷	۴/۰	۵/۹
	خانه‌دار	۲۰/۱	۲۸/۶	۲۵/۳
	محصل	۱۰/۷	۸/۶	۱۱/۱
	بیکار	۱۰/۹	۱۷/۸	۱۸/۰
سایر	۸/۲	۰/۵	۱/۱	
قومیت	آزمون کای اسکوئر	۶۳/۳۰۹ **	۴۷/۷۸۷ **	۴۱/۴۸۴ **
	فارس	۵۲/۹	۷۵/۵	۴۸/۷
	ترک	۲۲/۳	۲۱/۳	۲۲/۷
	گُرد	۵/۱	۷/۰	۶/۸
	لُر	۴/۵	۵/۲	۶/۵
	شمالی	۱۰/۸	۴/۵	۸/۵
	عرب	۴/۴	۲/۶	۱/۵
	سایر	۰/۰	۲/۰	۴/۲
آزمون کای اسکوئر	ns	ns	ns	

* معنی‌داری در سطح خطای کمتر از ۵ درصد ** معنی‌داری در سطح خطای کمتر از ۱ درصد، ns غیرمعنادار

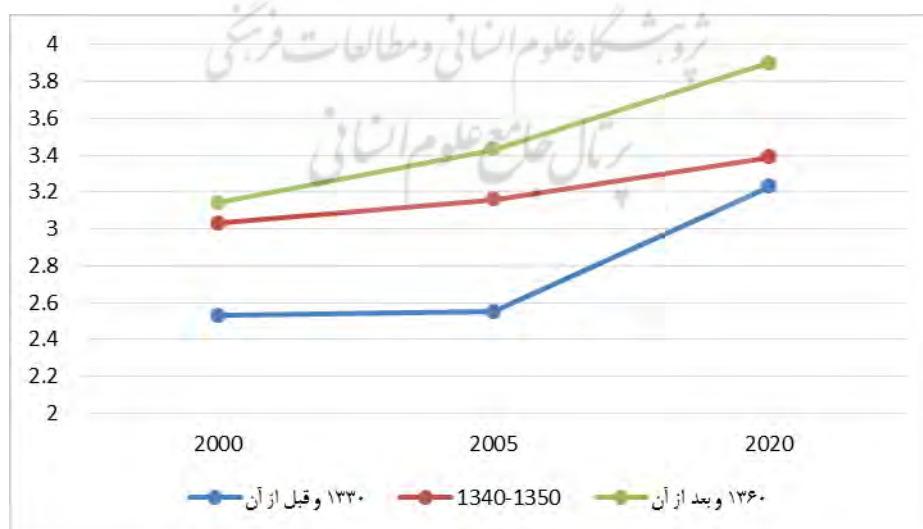
حالی که همین گروه سنی در نسل ۱۳۴۰-۱۳۵۰ نمره ۳/۲۷ گرفته‌اند. بین سنین بالاتر نیز این تفاوت‌ها وجود دارد. برای مثال، نمره نگرش افراد ۵۵-۵۹ ساله نسل ۱۳۴۰-۱۳۵۰ حدود ۰/۷۳ بیشتر از همان گروه سنی در نسل ۱۳۳۰ و قبل از آن است.

شکل ۱ میانگین نمره نگرش به طلاق را برحسب سن و بین نسل‌های مطالعه‌شده نشان می‌دهد. تفاوت‌های معناداری در نگرش نسل‌ها وجود دارد ($F: 54/805, P < 0/001$). نتایج نشان می‌دهد در همه سنین، نسل‌های جوان‌تر دیدگاه مثبت‌تری به سقط جنین داشته‌اند؛ برای مثال، ۱۵-۲۹ ساله‌های نسل ۱۳۶۰ میانگین نمره ۳/۸۶ را کسب کرده‌اند؛ در

شکل ۱- میانگین نمره نگرش به طلاق برحسب سن و نسل

Fig 1- Mean score of divorce attitudes by age and cohort

شکل ۲- میانگین نمره نگرش به طلاق بین نسل‌های مختلف در سال‌های ۲۰۰۰-۲۰۲۰

Fig 2- Mean score of divorce attitudes of generations 2000-2020

0.0780). به این ترتیب، ۷/۸ درصد واریانس نگرش به طلاق بین کوهورت‌ها نهفته است و این امر اجرای الگوی چندسطحی را ضروری می‌کند.

در الگوی دوم (سطح فردی) به این سؤال پاسخ داده خواهد شد که آیا ویژگی‌های فردی پاسخگویان، بر نمره نگرش آنها تأثیر می‌گذارد یا خیر؛ بنابراین سن، جنس، وضع زناشویی و تحصیلات به‌منزله متغیرهای سطح فردی به الگو اضافه شدند. مقدار عرض از مبدأ کاهش یافته است که نشان می‌دهد میانگین نمره نگرش به طلاق به‌وسیله مشخصه‌های فردی تعدیل شده است. مردان در مقایسه با زنان نگرش منفی‌تری به طلاق داشته‌اند. افراد طلاق‌گرفته و هرگز ازدواج نکرده نیز در مقایسه با افراد دارای همسر نگرش مثبت‌تری به طلاق داشته‌اند؛ این در حالی است که بین افراد بیوه و دارای همسر تفاوت معناداری وجود ندارد. درباره تحصیلات نیز مشخص است که با افزایش تحصیلات، نمره نگرش به طلاق افزایش می‌یابد. افراد دارای تحصیلات متوسطه و دانشگاهی، در مقایسه با افراد بی‌سواد نمرات بالاتری کسب کرده‌اند؛ ولی بین افراد با تحصیلات ابتدایی و افراد بی‌سواد تفاوت معناداری مشاهده نمی‌شود. نتایج اثرات تصادفی نشان می‌دهد مقادیر پارامترهای باقی‌مانده و عرض از مبدأ کاهش شده است. با استفاده از این کاهش می‌توان واریانس تبیین‌شده درون و بین کوهورت‌ها را محاسبه کرد. به این ترتیب، که سهم واریانس تبیین‌شده درون کوهورت‌ها برابر با ۰/۰۲۷۷ است که نشان می‌دهد مشخصه‌های فردی وارد شده به الگو حدود ۲/۷۷ درصد واریانس درون کوهورت‌ها در نمره نگرش به طلاق را تبیین می‌کند (این رقم در الگوی قبلی ۷/۸ درصد بود؛ بنابراین، این کاهش واریانس خود بیان‌کننده نوعی R2 است). متغیرهای سطح فردی می‌توانند بر واریانس بین کوهورت‌ها نیز تأثیرگذار باشند. مقدار عرض از مبدأ در الگوی صفر ۰/۵۴۲ بود که در الگوی سطح ۱ به ۰/۲۴۴ کاهش یافته است؛ بنابراین، می‌توان دریافت که متغیرهای سطح فردی ۵۴/۹ درصد واریانس بین کوهورت‌ها در نمره

در شکل ۲ میانگین نمره نگرش به طلاق در سال‌های مختلف برحسب نسل مشاهده می‌شود. نتایج نشان می‌دهد در همه دوره‌ها نسل سومی‌ها نگاه مثبت‌تری به طلاق دارند. با گذر زمان همچنین نمره نگرش همه نسل‌ها افزایش پیدا کرده و این افزایش برای نسل انقلاب و جنگ (کوهورت ۱۳۵۰-۱۳۴۰) کمتر از دو نسل دیگر بوده است. این نتایج نشان می‌دهد صرف‌نظر از دوره‌های زمانی و همچنین سن افراد، نگرش به طلاق بین نسل‌ها تفاوت‌های معناداری دارد.

از آنجا که کوهورت‌های مختلف در طول مسیر زندگی خود، تجارب متفاوتی کسب می‌کنند و از وقایع متفاوتی تأثیر می‌گیرند، انتظار می‌رود رفتارها و نگرش‌های متفاوتی نیز با یکدیگر داشته باشند. بر همین اساس، با استفاده از یک الگوی دوسطحی، عوامل تأثیرگذار بر نگرش افراد به طلاق بررسی شد (جدول ۲). نخستین سؤال پژوهش این است که آیا نگرش به طلاق بین کوهورت‌های مختلف متفاوت است یا خیر. با استفاده از نتایج الگوی اول (الگوی صفر) به این سؤال پاسخ داده می‌شود. جدول ۲ دو دسته از برآوردها را نشان می‌دهد: اثرات ثابت و اثرات تصادفی. در بخش اثرات ثابت، ضریب تأثیر هریک از متغیرهای سطح فردی و کوهورت بر نمره نگرش و سطح معناداری آنها مشخص شده است که در الگوی صفر با توجه به اینکه هیچ پیش‌بینی‌کننده‌ای هنوز وارد الگو نشده است، فقط عرض از مبدأ وجود دارد که نشان‌دهنده میانگین نمره نگرش به طلاق بین کوهورت‌هاست (۰/۰۰۱ < P، ۲/۹۳۹). در بخش برآوردهای مربوط به اثرات تصادفی نیز پارامتر باقی‌مانده، واریانس ناشی از تفاوت افراد درون کوهورت‌ها را نشان می‌دهد. نتایج نشان می‌دهد واریانس جالب‌توجهی برای تبیین تفاوت درون کوهورت‌ها وجود دارد (۰/۰۰۱ < P، ۶/۴۰۵). پارامتر عرض از مبدأ نیز نشان می‌دهد میانگین نگرش به طلاق به‌طور معناداری بین کوهورت‌ها متفاوت است (۰/۰۰۱ < P، ۰/۵۴۲). با استفاده از این مقادیر می‌توان سهم واریانس نگرش به طلاق را که بین کوهورت‌ها وجود دارد، محاسبه کرد (= 0.542/6.405+0.542)

نگرش را تبیین می‌کند؛ به عبارت دیگر، بیش از نیمی از تغییرات در میانگین نمره نگرش بین کوهورت‌ها می‌تواند به دلیل تفاوت‌ها در مشخصه‌های افراد داخل آن کوهورت‌ها باشد.

جدول ۲- نتایج الگوی رگرسیونی دوسطحی برای تبیین نگرش به طلاق

Table 2- Two-level multivariate regression models to explain divorce attitudes

اثرات ثابت			
الگوی ۳ (سطح ۲)	الگوی ۲ (سطح ۱)	الگوی ۱ (الگوی صفر)	
۱/۰۹۲ **	۲/۱۱۲ **	۲/۹۳۹ **	مقدار ثابت
۰/۰۳۰ **	۰/۰۲۷ **		سن
			جنس
			زن (مرجع)
			مرد
			دارای همسر (مرجع)
			بی همسر در اثر طلاق
			بی همسر در اثر فوت
			هرگز ازدواج نکرده
			بی سواد (مرجع)
			ابتدایی و راهنمایی
			متوسطه
			تحصیلات
			دانشگاهی
			ارزش‌های خانوادگی
			تحصیلات دانشگاهی کورهوت
			نداشتن پایبندی مذهبی
			ارزش‌های سکولار
			برابری جنسیتی در شغل
			برابری جنسیتی در سیاست
			برابری جنسیتی در تحصیلات
			ارزش‌های فردی
			سطح ۱ (ویرگی‌های فردی)
			سطح ۲ (ویرگی‌های نسلی)
اثرات تصادفی			
۶/۲۲۰ **	۶/۲۲۷ **	۶/۴۰۵ **	باقی مانده
۰/۰۰۶ ns	۰/۲۴۴ *	۰/۵۴۲ *	مقدار ثابت

* معنی‌دار در سطح خطای کمتر از ۵ درصد، ** معنی‌دار در سطح خطای کمتر از ۱ درصد، ns غیرمعنادار

وجود دارد که می‌تواند به وسیله متغیرهای دیگری تبیین شود؛ بنابراین، ما می‌توانیم پیش‌بینی‌کننده‌های دیگری به الگو اضافه کنیم که بتوانند باقی‌مانده واریانس موجود را تبیین کنند. در الگوی سوم (سطح ۲)، متغیرهای سطح کوهورت برای

نتایج پارامترهای کوواریانس همچنین نشان می‌دهد پس از وارد کردن متغیرهای فردی در الگو، به لحاظ آماری هنوز مقداری از واریانس متغیر وابسته، هم بین کوهورت‌ها (۰/۰۰۱، $P < ۰/۲۲۷$) و هم درون کوهورت‌ها (۰/۰۰۱، $P < ۰/۲۴۴$)،

موضوعات مهمی که در زمینه بروز طلاق اهمیت زیادی دارد، نگرش‌ها به طلاق به‌ویژه بین نسل‌های جوان‌تر است. نسل‌های جوان در مقایسه با پیشینیان خود، از ارزش‌ها و نگرش‌های امروزی به خانواده و موضوعات آن برخوردارند؛ از این رو، انتظار می‌رود با خروج نسل‌های مسن که به‌علت مرگ به تدریج از ساختار سنی جمعیت خارج و به‌وسیله نسل‌های جوان‌تر جایگزین می‌شوند، تغییرات گسترده‌ای را درباره خانواده و ارزش‌های آن به‌همراه داشته باشد. از آنجا که هرگونه تغییر در نگرش به ارزش‌ها می‌تواند در تغییر رفتارها و روش زندگی افراد مؤثر واقع شود، بسیار مهم است که نگرش افراد به ابعاد مختلف خانواده همواره بررسی شود.

بر این اساس، در مطالعه حاضر تغییرات در نگرش به طلاق بین نسل‌های مختلف در ایران بررسی شده است. مطابق انتظار، نگرش به طلاق بین نسل‌های مختلف تفاوت معنی‌داری داشت؛ به این صورت که نسل سوم‌ها در مقایسه با نسل‌های پیشین، نگرش مثبت‌تری به طلاق داشتند و این امر بین همه سنین مشاهده شد. مطالعات دیگری (فلاحی‌گیلان و همکاران، ۱۳۹۱؛ چابکی، ۱۳۹۲؛ فروتن و میرزایی، ۱۳۹۵؛ فروتن و صادقی، ۱۴۰۰) که معمولاً به‌صورت پیمایش‌های کوچک‌مقیاس در ایران انجام شده‌اند، این تفاوت‌های نسلی را تأیید کرده‌اند. این امر دلایل متعددی دارد؛ نسل سوم‌ها در مقایسه با گذشتگان خود، از سطح تحصیلات بالاتری برخوردارند و دسترسی گسترده‌تری به رسانه‌های جمعی و به‌ویژه شبکه‌های اجتماعی دارند؛ از این رو، ارتباط بیشتری با سایر فرهنگ‌ها دارند و این امر می‌تواند تأثیرپذیری آنها درباره موضوعاتی همچون طلاق و یا دیگر رفتارهای نوظهور در حوزه خانواده را بین آنان به‌دنبال داشته باشد. برای مثال، طلاق بین نسل‌های امروزی دیگر آن قبح و نگرانی گذشته را ندارد. در همین زمینه برناردز (۱۳۹۶) معتقد است برای نسل‌های جوان‌تر طلاق بیشتر راه‌حل در نظر گرفته می‌شود تا معضل اجتماعی.

صرف‌نظر از این تفاوت‌ها، نگرش نسل‌های بررسی‌شده در طول زمان نیز دچار تغییر شده است. علاوه بر اینکه در طی دو دهه بررسی‌شده نگرش نسل سوم‌ها به طلاق

تبیین واریانس بین کوهورت‌ها اضافه شدند. فرض ما این است که متغیرهای سطح کوهورت بر باقی‌مانده واریانس نگرش به طلاق تأثیر خواهند گذاشت. نتایج الگو نشان می‌دهد با ورود متغیرهای سطح کوهورت از تأثیر متغیرهای فردی کاسته شده است؛ ولی این تأثیرها به‌لحاظ آماری همچنان معنادارند. از بین متغیرهای اضافه‌شده، نگرش مدرن به خانواده، داشتن ارزش‌های سکولار و اعتقاد بیشتر به برابری جنسیتی در تحصیلات، تأثیر مثبتی بر نگرش به طلاق داشته‌اند. نکته مهم دیگر، تحصیلات دانشگاهی برای کوهورت‌هاست. نتایج نشان می‌دهد تحصیلات دانشگاهی، هم در سطح فردی و هم در سطح کوهورت، تأثیر معناداری بر نگرش به طلاق داشته است. در چنین حالتی گفته می‌شود که این متغیر تأثیر ترکیبی دارد؛ به این ترتیب که مجموع یک ویژگی سطح دو با متغیر وابسته ارتباط دارد. حتی بعد از اینکه اثر فردی این ویژگی در سطح ۱ کنترل شود. بیشترین ضریب تأثیر نیز به متغیر تحصیلات دانشگاهی در سطح کوهورت (۲/۰۴۷) اختصاص دارد که اهمیت زیاد این متغیر را نشان می‌دهد. برآوردهای اجزای واریانس نیز نشان می‌دهد متغیرهای سطح فردی و کوهورت توانسته‌اند واریانس را در سطح کوهورت‌ها به‌طرز چشمگیری کاهش دهند. کاهش واریانس مشاهده‌شده در سطح ۲ بین الگوی صفر و الگوی پایانی به‌منزله واریانس تبیین‌شده در سطح ۲ شناخته می‌شود که برابر با $98/8$ درصد است $(0/006 - 0/542 = 0/988)$. به این ترتیب، متغیرهای واردشده در الگو توانسته‌اند ۹۹ درصد واریانس بین کوهورت‌ها را تبیین کنند. در سطح ۱ نیز می‌توان گفت متغیرهای سطح فردی حدود $2/9$ درصد $(6/405 - 6/220 = 6/405 = 0/029)$ واریانس درون کوهورت‌ها در نگرش به طلاق را تبیین می‌کنند.

نتیجه

اهمیت حفظ و پایداری خانواده و نقش آن در بقای جامعه سبب شده است افزایش میزان‌های طلاق در ایران، توجه پژوهشگران و سیاست‌گذاران را به خود جلب کند. یکی از

(جوانان) و ۵۰ ساله و بالاتر (بزرگسالان) دسته‌بندی کرده بود و فاصله زمانی بررسی شده به وسیله او نیز تنها سه سال بوده است.

در دوره‌های بررسی شده تفاوت‌هایی به لحاظ نگرش به طلاق برحسب مشخصه‌های فردی وجود دارد؛ برای مثال، مطابق انتظار، افراد ساکن شهر در مقایسه با ساکنان روستایی از نگرش مثبت‌تری به طلاق برخوردارند. فضای سنتی روستاها و انگ طلاق در اجتماعات روستایی و در طرف مقابل، فراوانی بالای طلاق در مناطق شهری و نیز گمنام بودن افراد مهم‌ترین دلیل این تفاوت‌هاست. وضعیت زناشویی نیز تأثیر معنی‌داری بر نگرش به طلاق دارد. افراد مطلقه و هرگز ازدواج نکرده نگرش مثبت‌تری به طلاق داشته‌اند. نوایی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۶) به این موضوع اشاره دارند که طلاق از دیدگاه یک فرد مطلقه می‌تواند مضمون‌رهایی‌بخشی و آخرین راه چاره بودن را داشته باشد؛ بنابراین، نگاه مثبت‌تر افراد مطلقه به طلاق می‌تواند طبیعی تلقی شود. مطالعات ویتون و همکاران (2013)، اندرسون (2015)، یانگ و یین (2011) و توث و کلمیر (2009) نیز در همین زمینه بوده‌اند. همچنین در همه سال‌ها افراد با تحصیلات بالاتر نگرش مثبت‌تری به طلاق داشته‌اند. این یافته با مطالعات دیگری (Chen & Li 2014; Raymo et al., 2015؛ فروتن و میرزایی، ۱۳۹۵؛ حیدری‌بیگوند و بخشی، ۱۳۸۴) پشتیبانی می‌شود. تحصیلات خودبه‌خود سبب تغییر در رفتار، نگرش و باورهای افراد درباره امور مختلف جامعه می‌شود و معمولاً تحصیلات بالاتر به‌منزله داشتن دیدگاه‌های مدرن درباره خانواده است؛ بنابراین، طبیعی است که افراد با تحصیلات بالاتر دیدگاه‌های متفاوت‌تری نیز به طلاق داشته باشند.

نکته مهم اینکه نگرش به طلاق بین قومیت‌های مختلف تفاوت معناداری نداشت و افراد صرف‌نظر از قومیتشان نگاه تقریباً یکسانی به طلاق داشتند. این نتیجه با یافته‌های مطالعه عابدینی و همکاران (۱۳۹۶) تضاد دارد که به تفاوت معنی‌دار بین کردها و فارس‌ها درباره نگرش به طلاق دست یافته

مثبت‌تر شده و میانگین نمره نگرش آن‌ها افزایش یافته است، این افزایش به میزان کمتر بین نسل قبل از انقلاب و نسل انقلاب و جنگ نیز دیده می‌شود. این تغییرات را می‌توان به تأثیر زمان و حوادث و وقایعی مرتبط دانست که در آن به وقوع می‌پیوندد؛ زیرا انتظار می‌رود تغییراتی که در سطح جامعه به وقوع می‌پیوندد، بر همه نسل‌ها تأثیر بگذارد؛ برای مثال، رسانه‌های جمعی مانند تلویزیون، ماهواره و اینترنت را همه افراد جامعه استفاده می‌کنند و این موضوع نگرش افراد در نسل‌های مختلف را به درجات متفاوتی تغییر می‌دهد. مورد دیگری که می‌تواند بر این تغییرات در همه نسل‌ها مؤثر بوده باشد، تغییر قوانین طلاق است. از سال ۱۳۷۱ قانون اجازه طلاق توافقی در ایران اجرا شده است. این امر وقوع طلاق را تسهیل و افزایش تعداد طلاق‌ها را در جامعه به‌دنبال داشت (امینی‌فرد، ۱۳۸۶). از آنجا که تکرار و بالارفتن فراوانی یک رفتار در جامعه می‌تواند سبب عادی‌شدن آن شود، افزایش طلاق‌ها نیز می‌تواند نگرش منفی به آن را کاهش دهد و این امر بر همه نسل‌های حاضر در جامعه تأثیر می‌گذارد. این موضوع با فرضیه دوره‌ای مدنظر اینگلهارت مطابقت دارد. افزایش در نمره نگرش به طلاق در نسل قبل از انقلاب (متولدان ۱۳۲۰ و قبل از آن) را می‌توان با نظریه مید درباره فرهنگ یادگیری نیز تبیین کرد؛ به این صورت که نسل‌های مسن‌تر برای تداوم حیات خود در جامعه متحول‌شده‌ای که بیشتر آن را جوانان تشکیل می‌دهند و ارزش‌ها و رفتارهای جدید همچون طلاق را گسترش داده‌اند، سعی دارند تا خود را تا حدودی با این تغییرات همراه کنند و برخی رفتارهای فرزندان را بپذیرند و خود را با آنها تطبیق دهند. با این حال، این نتیجه در تضاد با یافته‌های معیدفر (۱۳۸۳) است. وی نشان داد تفاوت معناداری بین جوانان و بزرگسالان درباره مسائل اجتماعی مثل طلاق وجود نداشته است. بخشی از این ناهماهنگی نتایج می‌تواند به دلیل دسته‌بندی باشد که درباره نسل‌ها در مطالعه حاضر و مطالعه معیدفر (۱۳۸۳) انجام شده است. وی نسل‌ها را براساس دو گروه سنی ۱۵-۲۹ سال

کوهورت‌ها بود که نمره نگرش به طلاق را بین کوهورت‌ها افزایش می‌دهد. به این ترتیب، نسل‌های سوم‌ها (متولدان دهه ۱۳۷۰-۱۳۶۰) که ارزش‌های مدرن به خانواده، ارزش‌های سکولار و نیز تحصیلات بالاتر دارند، نگرش مثبت‌تری به طلاق داشته‌اند. این موضوع را می‌توان با فرضیه ترکیبی اینگلهارت (۱۳۷۳) و نیز ایده لستهاق و سوروکین (۲۰۰۲) در گذار دوم جمعیتی تبیین کرد. جهت‌گیری‌های ارزشی متفاوت نسل‌های جوان نسبت به پیشینیان، دلیل نگرش متفاوت و رفتارهای جدیدی از سوی آنهاست. مطالعات مختلف در ایران تأیید کرده‌اند که تغییرات اجتماعی و فرهنگی در ایران سبب تغییر ارزش‌ها و نگرش‌های جوانان درباره ابعاد مختلف خانواده شده است (صادقی و رضایی، ۱۳۹۸؛ رحمانی و همکاران ۱۳۹۵؛ نیک‌خواه و همکاران ۱۳۹۶؛ Keshavarz et al., 2018) و این امر درباره طلاق نیز صدق می‌کند.

در نهایت، می‌توان گفت اگر در گذشته نگرش به طلاق بین نسل‌های مختلف تاحدودی به هم نزدیک بود، امروزه تفاوت‌های آشکاری بین نسل‌های مختلف به وجود آمده است. به‌ویژه اینکه نسل جوان دهه ۱۳۶۰ به بعد تاحدودی خود را از بقیه نسل‌ها جدا کرده است. ادامه روند جایگزینی نسل‌ها و نیز شتابی که در پدیده‌هایی همچون شهرنشینی، جهانی‌شدن فرهنگی، گسترش آموزش عالی، توسعه فناوری‌های جدید ارتباطی و اطلاعاتی، گسترش رسانه‌های جمعی و شبکه‌های اجتماعی وجود دارد، سبب خواهد شد تا روند روبه‌رشد نگرش مثبت به طلاق همچنان تداوم یابد و انتظار داشته باشیم تفاوت‌های نسلی موجود بیشتر شود. آنچه در چنین شرایطی اهمیت فراوانی دارد، نحوه برخورد با تفاوت‌های نسلی درباره پذیرش و یا انکار وجود این تفاوت‌هاست. درباره سیاست‌هایی که می‌تواند سبب کاهش طلاق شود، باید گفت مهم‌ترین موضوع این است که برنامه‌ریزی درست برای مقابله با افزایش میزان‌های طلاق در کشور به پذیرش این تفاوت‌ها نیازمند است؛ بنابراین لازم است با تمرکز بر برنامه‌ریزی فرهنگی درست، فراهم کردن

بودند. این تضاد ممکن است به دلیل نمونه‌های مطالعه‌شده باشد؛ زیرا پیمایش ارزش‌های جهانی تقریباً همه اقشار جامعه را پوشش می‌دهد؛ حال آنکه مطالعه عابدینی و همکاران (۱۳۹۶) تنها بر دانشجویان متمرکز شده است؛ البته کو (۲۰۱۸) نشان داد تفاوت‌های قومی و نژادی در شرق آسیا بر نگرش آنان به طلاق و ازدواج تأثیرگذار بوده است.

نتایج همچنین نشان داد به‌استثنای سال ۲۰۲۰، تفاوت در نگرش به طلاق بین دو جنس به لحاظ آماری معنادار نشده است. این موضوع را می‌توان به تأثیر صنعتی شدن بر معیارها و ارزش‌های اجتماعی زنان مرتبط دانست؛ زیرا تغییرات حاصل‌شده در نقش‌های زنان سبب شده است بسیاری از تفاوت‌های موجود بین دو جنس از بین برود. این نتیجه با یافته‌های سلیمانی (۱۳۹۴) و کونگ و همکاران (۲۰۰۴) مطابقت دارد؛ در حالی که پژوهشگران در شرق آسیا به تأثیر معنی‌دار جنس افراد بر نگرش به طلاق اشاره داشته‌اند (Ji, 2014; Jones & Yeung, 2015). تأثیر منفی سن بر نگرش به طلاق نیز که در مطالعه حاضر به دست آمد، با یافته‌های بومپاس و چوی (۲۰۰۴)، فروتن و میرزایی (۱۳۹۵) و عابدینی و همکاران (۱۳۹۶) مطابقت دارد؛ به این صورت که مطابق انتظار، افراد مسن دیدگاه منفی و محافظه‌کارانه‌تری به طلاق دارند.

یکی از فرضیه‌های اصلی مطالعه حاضر این بود که علاوه بر وجود داشتن تفاوت‌های معنادار بین نسل‌ها و کوهورت‌های مختلف در نگرش به طلاق، نگرش به طلاق علاوه بر تأثیرپذیری از مشخصه‌های فردی، از ویژگی‌های کوهورت‌ها اثر می‌گیرد. نتایج در زمینه تأیید این فرضیه بود؛ به این ترتیب که نگرش محافظه‌کارانه به طلاق بین کوهورت‌های دارای دیدگاه‌های سنتی بیشتر است. برای مثال کوهورت‌هایی که تعداد بیشتری از اعضای آن تحصیلات دانشگاهی دارند، نگرش مثبت‌تری به طلاق دارند یا اینکه کوهورت‌های دارای دیدگاه مدرن‌تر به خانواده، نمره نگرش بالاتری کسب کرده‌اند. داشتن ارزش‌های سکولار نیز از دیگر ویژگی‌های

پناهی، م. (۱۳۸۰). «فاصله نسلی و اختلافات خانوادگی و چگونگی برخورد با آن»، *فصلنامه علوم انسانی دانشگاه الزهراء*، د ۱۱، ش ۳۷ و ۳۸، ص ۱۱۴-۷۷.

توکل، م. و قاضی‌نژاد، م. (۱۳۸۵). «شکاف نسلی در رویکردهای کلان جامعه‌شناختی: بررسی و نقد رهیافت‌های نسل تاریخی و تضاد با تأکید بر نظرات مانهایم و بوردیو»، *نامه علوم اجتماعی*، د ۲۷، ش ۲۷، ص ۱۲۴-۹۵.

جاراللهی، ع. و صدیقی کسمایی، م. (۱۳۹۲). «تفاوت نسلی میان مادران و دختران: بررسی عوامل مؤثر بر تفاوت نگرش آنها به ارزش‌های مربوط به خانواده»، *فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، د ۴، ش ۱۴، ص ۱۰۵-۶۹.

چابکی، الف. (۱۳۹۲). «مطالعه بین‌نسلی رابطه نگرش به طلاق و کارکردهای خانواده در زنان شهر تهران»، *مطالعات زن و خانواده*، د ۱، ش ۱، ص ۱۸۵-۱۵۹.

چیت‌سازقمی، م. (۱۳۸۶). «بازشناسی مفاهیم نسل و شکاف نسلی»، *پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه*، ش ۱، ص ۸۵-۱۱۲.

حسینی، ح. و تیموری‌ارشد، ر. (۱۳۹۸). «تبیین دوام ازدواج منجر به طلاق در ایران»، *نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران*، س ۱۴، ش ۲۷، ص ۱۵۳-۱۱۵.

حیدری‌بیگوند، د. و بخشی، ح. (۱۳۸۴). «نگرش جمعیت ۱۸ تا ۶۵ ساله ساکن شهر مشهد به طلاق و عوامل اجتماعی-فرهنگی مؤثر بر آن»، *علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد*، د ۱، ش ۱، ص ۷۶-۴۵.

دانش، پ؛ ذاکری نصرآبادی، ز. و سادات‌عبداللهی، ع. (۱۳۹۳). «تحلیل جامعه‌شناختی شکاف نسلی در ایران»، *جامعه‌پژوهی فرهنگی*، د ۵، ش ۳، ص ۳۰-۱.

رحمانی، غ؛ وحیدا، ف. و اسماعیلی، ر. (۱۳۹۵). «بررسی تغییرات فرهنگی ناشی از استفاده از رسانه ماهواره در حوزه ارزش‌های خانواده؛ مورد مطالعه: خانواده‌های

شرایط اقتصادی مناسب برای زوجین، گسترش مراکز پژوهش‌های خانواده و نیز افزایش مشاوره‌های قبل از ازدواج، از گسترش میزان‌های طلاق در جامعه جلوگیری کرد. نکته مهم اینکه در چنین شرایطی، حفظ پیوندهای نسلی اهمیت زیادی دارد و برنامه‌ریزان باید شرایط لازم را برای هم‌سکنایی نسل‌های مختلف کنار هم فراهم کنند تا تفاوت‌های نسلی سبب گسست نسلی نشود. در پایان، باید اشاره کرد که مهم‌ترین محدودیت مطالعه حاضر، به محدودیت‌های تحلیل ثانویه مربوط است که برای سنجش برخی از شاخص‌هایی که می‌توانست به تبیین تفاوت‌های نسلی کمک کند، اطلاعات لازم وجود نداشت. همچنین نرسیدن از برخی ویژگی‌ها در برخی سال‌های انجام پیمایش (مثل محل سکونت)، امکان تحلیل‌های مقایسه‌ای بیشتر را با محدودیت‌هایی روبه‌رو کرد.

منابع

آزادارمکی، ت. (۱۳۸۶). «فرایند تغییر نسلی، بررسی فراتحلیلی در ایران»، *دوفصلنامه پژوهش جوانان، فرهنگ و جامعه*، ش ۱، ص ۶۸-۴۱.

آزادارمکی، ت. و غفاری، غ. (۱۳۸۳). *جامعه‌شناسی نسلی در ایران*، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.

امینی‌فرد، ح. (۱۳۸۶). «سازش برای جدایی»، *روزنامه ایران*، ۲۴ مهر، ش ۳۷۶۲.

اوجاقلو، س؛ مرادی، ع. قاسمی، الف. و ارشدی، ج. (۱۳۹۳). «تغییرات نسلی ارزش فرزند و رفتار فرزندآوری زنان پیش و پس از انقلاب اسلامی؛ مطالعه موردی: شهر زنجان»، *زن در فرهنگ و هنر*، د ۶، ش ۶، ص ۴۲۵-۴۰۹.

اینگلههارت، ر. (۱۳۷۳). *تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی*، ترجمه مریم وتر، تهران: کویر.

برناردز، ج. (۱۳۹۶). *درآمدی به مطالعات خانواده*. ترجمه حسین قاضیان، تهران: نشر نی.

- فروتن، ی. (۱۳۷۹). «ملاحظات جمعیتی در فرهنگ عامه ایران»، فصلنامه جمعیت، ش ۳۱ و ۳۲، ص ۶۹-۴۶.
- فروتن، ی. و صادقی، خ. (۱۴۰۰). «تفاوت نسلی مرتبط با نگرش‌های جمعیت‌شناختی در ایران»، جامعه‌شناسی کاربردی، doi: 10.22108/jas.2021.121935.1880
- فروتن، ی. و میرزایی، س. (۱۳۹۵). «نگرش به طلاق و تعیین‌کننده‌های آن در ایران»، دوفصلنامه مطالعات جمعیتی، د ۲، ش ۲، ص ۲۲۵-۱۹۳.
- فلاحی‌گیلان، ر؛ روشنفکر، پ. و پورکسمایی، م. (۱۳۹۱). «بررسی بین‌نسلی نگرش به طلاق: مطالعه‌ای در استان زنجان»، راهبرد اجتماعی - فرهنگی، د ۱، ش ۲، ص ۱۵۶-۱۳۹.
- قدرتی، ح؛ افراسیابی، ح. محمدپور، الف. و احمدی، ع. (۱۳۹۲). «جهت‌گیری‌های عاطفی افراد دو نسل نسبت به والدین و تعیین‌کننده‌های آن در شهر سبزوار»، جامعه‌شناسی کاربردی، د ۲۴، ش ۳، ص ۱۱۴-۹۷.
- کاظمی‌پور، ع. (۱۳۸۸). نسل ایکس: بررسی جامعه‌شناختی نسل جوان ایرانی. تهران: نشر نی.
- کلانتری، ع. و روشنفکر، پ. (۱۳۹۳). طلاق در ایران. تهران: جامعه‌شناسان.
- کوثری، م. (۱۳۸۷). «نسل‌های ایکس، وی و زد و سیاست‌گذاری فرهنگی در ایران»، راهبرد فرهنگ، د ۱، ش ۳، ص ۸۵-۶۵.
- گیدنز، آ. (۱۳۹۴). جامعه‌شناسی. ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
- مدیری، ف. و رحیمی، ع. (۱۳۹۵). «اشتغال زنان، نشاط زناشویی و گرایش به طلاق؛ مطالعه موردی: متأهلان شهر تهران»، زن در توسعه و سیاست، د ۱۴، ش ۴، ص ۴۷۵-۴۵۱.
- مرادی، ع. و فرخی، م. (۱۴۰۰). «عوامل اجتماعی مؤثر بر نگرش افراد به مقوله طلاق؛ مورد مطالعه: زنان متأهل شهرستان فراشبند فارس در سال ۱۳۹۴-۱۳۹۳»، دوفصلنامه پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، د ۶، ش ۱۳، ص ۳۲-۱.
- ساروخانی، ب. و صداقتی‌فرد، م. (۱۳۸۸). «شکاف نسلی در خانواده ایرانی، دیدگاه‌ها و بینش‌ها»، پژوهش‌نامه علوم اجتماعی، د ۳، ش ۴، ص ۳۱-۷.
- ساروخانی، ب. و قاسمی، ع. (۱۳۹۱). «بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر افزایش طلاق توافقی در شهرستان کرمانشاه»، فصلنامه فرهنگی-تربیتی زنان و خانواده، س ۷، ش ۷، ص ۸۷-۶۹.
- سرایبی، ح. (۱۳۸۵). «تداوم و تغییر خانواده در جریان گذار جمعیتی ایران»، نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، س ۱، ش ۲، ص ۶۰-۳۷.
- سلیمانی، الف. (۱۳۹۴). «نگرش‌های در حال تغییر نسبت به طلاق در بین دانشجویان دانشگاه‌های اردبیل»، فصلنامه علوم اجتماعی، د ۹، ش ۴، ص ۲۵۲-۲۳۹.
- صادقی، ر. و رضایی، م. (۱۳۹۸). «بررسی تأثیر جهت‌گیری‌های ارزشی فرهنگی بر نوع نگرش به ازدواج جوانان در شهر تهران»، مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، د ۱۸، ش ۴۵، ص ۱۲۳-۹۴.
- صبوری‌خسروشاهی، ح. (۱۳۹۳). «تفاوت بین‌نسلی در خانواده»، مجله مطالعات علوم اجتماعی ایران، د ۱۱، ش ۳، ص ۷۸-۹۰.
- عبادینی، م. و وحید، ه. و سنگانی، ع. (۱۳۹۶). «هم‌سنجی باورهای جنسیتی و نگرش به طلاق دانشجویان کرد و فارس با توجه به جنسیت»، آسیب‌شناسی، مشاوره و غنی‌سازی خانواده. د ۳، ش ۲، ص ۶۰-۴۵.
- عسکری‌ندوشن، ع؛ عباسی‌شوازی، م. و صادقی، ر. (۱۳۸۸). «مادران، دختران و ازدواج؛ تفاوت‌های نسلی در ایده‌ها و نگرش‌های ازدواج در شهر یزد»، فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات راهبردی زنان، د ۱۱، ش ۴۴، ص ۳۶-۷.

- from a multiway-frequency analysis. *Journal of European Psychology Students*, 7 (1), 24-33.
- Cunningham, M. & Thornton, A. (2006). The influences of parents' and off springs' experience with cohabitation, marriage and divorce on attitudes toward divorce in young adulthood. *Journal of Divorce and Remarriage*, 44, 119-144.
- Diaz, N. Molina O. MacMillan, T. Duran, L. & Swart, E. (2013). Attitudes toward divorce and their relationship with psychosocial factors among social work students. *Journal of Divorce and Remarriage*, 54, 505-518.
- Dyson, T. (2010). *Population and development: the demographic transition*. London: Zed Books Ltd.
- Ji, T (2015). Asian families at the crossroads: a meeting of east, west, tradition, modernity and gender. *Journal of Marriage & Family*, 77, 1031-1038.
- Jones, G. W. & Yeung, W. J. J. (2014). Marriage in asia. *Journal of Family Issues*, 35, 1567-1583.
- Keshavarz, M. Shariati, M. Ebadi, A. & Moghadam, Z. B. (2018). Desire and attitude to marriage among unmarried iranian youth: a qualitative study. *International Journal of Women's Health and Reproduction Sciences*, 6 (4), 425-431.
- Ko, K. M. I. (2018). *Attitudes toward marriage and divorce in east asia*. Doctoral Dissertation, University of Missouri-Columbia.
- Kung, W. W. Hung, S. L. & Chan, C. L. W. (2004). How the socio-cultural context shapes women's divorce experience in hong kong. *Journal of Comparative Family Studies*, 35, 33-50.
- Lesthaeghe, R. & Surkyn, J. (2002). New forms of household formation in central and eastern europe-are they related to newly emerging value orientations, economic survey of europe. *United Nations Economic Commission for Europe*, 1, 197-216.
- Mannheim, K. (1970). The problem of generations. *Psychoanalytic Review*, 57 (3), 378-404.
- Oppenheim Mason, K. & Jensen. A. (1995). *Gender and family change in industrialized countries*. Oxford: Clarendon Press.
- Raymo, J. M. Park, H. Xie, Y. & Yeung, W. J. (2015). Marriage and family in east asia: continuity and change. *Annual Review of Sociology*, 41, 471-492.
- Rootalu, K. & Kasearu, K. (2016). Adolescents' attitudes toward divorce: does parental influence matter in a changing society?. *Journal of Divorce and Remarriage*, 57, 195-211.
- Rowland, D. T. (2012). *Population aging: the transformation of societies*. Netherland: Springer
- Toth, K. & Kemmelmeier, M. (2009). Divorce attitudes around the world: distinguishing the impact of culture on evaluations and attitude structure. *Cross-Cultural Research*, 43, 280-297.
- اسلام‌آباد غرب»، زن و مطالعات خانواده، س ۱۳، ش ۵۱، ص ۷۹-۱۰۱.
- مشفق، م. (۱۳۹۵). «سنجش اندازه اثر تعیین‌کننده‌های گرایش به طلاق در پیمایش‌های انجام‌شده طی دوره ۱۳۹۴-۱۳۷۴»، پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، س ۲، ش ۹، ص ۱-۴۰.
- معیدفر، س. (۱۳۸۳). «شکاف نسلی یا گسست فرهنگی؛ بررسی شکاف نسلی در ایران»، نامه علوم اجتماعی، د ۲۴، ش ۲۴، ص ۷۹-۵۵.
- مید، م. (۱۳۸۵). فرهنگ و تعهد: پژوهشی درباره شکاف نسل‌ها. ترجمه عبدالعلی دستغیب، شیراز: نوید.
- نوابی‌نژاد، ش؛ محمدی، ر. کریمی، ی. و فلاح، ع. (۱۳۹۶). «معنای طلاق از دیدگاه فرد مطلقه: یک مطالعه کیفی پدیدارشناسانه»، زن و جامعه (جامعه‌شناسی زنان)، د ۸، ش ۳، ص ۹۳-۱۱۶.
- نیکخواه، ه؛ فانی، م. و اصغرپور ماسوله، الف. (۱۳۹۶). «سنجش نگرش دانشجویان نسبت به ازدواج و عوامل مؤثر بر آن»، فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی، ش ۶۷، ص ۹۹-۱۲۲.
- Andersson, L (2015). Gender, family life course and attitudes toward divorce in sweden. *Acta Sociologica*, 59 (1), 51-67.
- Bethmann, D. & Kvasnicka, M. (2011). The institution of marriage. *Journal of Population Economics*, 24 (3), 1005-1032.
- Brown, S. L. & Wright, M. R. (2019). Divorce attitudes among older adults: two decades of change. *Journal of Family Issues*, 40 (8), 1018-1037.
- Bumpass, L. L. & Choe, M. K. (2004). *Attitudes relating to marriage and family life*. In Marriage, Work & Family Life in Comparative Perspective: Japan, South Korea and The United States. Ed Tsuya, N. O. & Bumpass, L. L. Honolulu: University of Hawaii Press. 19-38.
- Chen, Y. C. C. & Li, J. C. A. (2014). *Family change in east asia*. chapter 4: 61-82. in: Treas, J., Scott, J. & Richards, M. (2014). *Sociology of Families, The Wiley Blackwell*. United States: New Jersey.
- Collardeau, F. & Ehrenberg, M. (2016). Parental divorce and attitudes and feelings toward marriage and divorce in emerging adulthood: new insights

- marriages and remarriages. *Journal of Marriage and Family*, 75 (2), 276-287.
- Yang, W. S. and Yen, P. C. (2011). A comparative marital dissolution in east asian societies: gender attitudes and social expectations toward marriage in taiwan, Korea and Japan. *Asian Journal of Social Science*, 29, 751-775.
- Weitzman, L. (1985). *The divorce revolution: the unexpected social and economic consequences for women and children in America*. New York: Free Press.
- Whitton, S. W. Stanley, S. M. Markman, H. J. and Johnson, C. A. (2013). Attitudes toward divorce, commitment, and divorce proneness in first

